

SZÖGI LÁSZLÓ

c. egyetemi tanár

Eötvös Loránd Tudományegyetem

dr.szogi.laszlo@gmail.com

AZ EGYETEMHÁLÓZATOK KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE

A tanulmányban az ókortól az első világháború végéig elemzem a különböző típusú felsőoktatási intézmények létrejöttét a világban. Részletesen térek ki a nem európai felsőoktatás kezdeteire és sajátos intézményeire. Öt korszakra osztom a felsőoktatás fejlődését a világban. 1 A nem európai típusú egyetemek kora. 2. A középkori egyetemek kora. 3. A felekezeti egyetemek kora. 4. Az állami, nemzeti egyetemek kora. 5. A globális egyetemek kora. Az első négy korszakban földrészenként mutatom be az egyetemek mennyiségi fejlődését és sajátosságait.

Kulcsszavak: egyetemtörténet, Európa, Ázsia, Afrika, Amerika, intézménytípusok, statisztika

THE FORMATION OF UNIVERSITY NETWORKS AND THEIR PROGRESS. In this study, I analyze the emergence of different types of higher education institutions in the world from ancient times to the end of the First World War. I will discuss in detail the beginnings and specific institutions of non-European higher education. I divide the development of higher education in the world into five eras. 1 The era of non-European-type universities. 2. The era of medieval universities. 3. The era of religious universities. 4. The era of state, national universities. 5. The era of global universities. In the first four eras, I present the quantitative development and characteristics of universities by continent.

Keywords: university history, Europe, Asia, Africa, America, types of institutions, statistics

Az egyetem fogalma, típusai

A legtöbb nyelvben a felsőoktatási intézményt a latin *universitas* szóból eredően, ennek valamilyen változatával jelölik, nagyon kevés esetben használnak más elnevezést. Európában a horvátok a *sveučilište*, a finnek az *yliopisto*, az észtek az *ülikool*, az izlandiak a *háskóla*, a walesiek a *prifysgol*, az írek az *ollscoile*, a skótok az *oilthigh*, a görögök a *panepistímio* (πανεπιστήμιο), az örmények a *hamalsaran* (համալսարան)

elnevezést használják, de a közbeszédben gyakrabban van benne az universitas hazai változata.

A magyar nyelvben sokáig használták az univerzitás kifejezést, ami ugyanígy a latin szóból eredt. A 19. századi nyelvújítás ezt is magyarosítani akarta és kezdetben «*a tudományok mindensége*» kifejezést is alkalmazták, ami valljuk be nehezen kezelhető a közbeszédben. Később egyszerűbben egyetemnek kezdték nevezni, s végül ez honosodott meg nyelvünkben.

Ennél azonban sokkal komplikáltabb eligazodni a felsőoktatási intézmények elnevezésében. Az még viszonylag egyszerű, hogy a középkori egyetemeket a korabeli oklevelekben általában «*studium generale*» kifejezéssel illetik, de ugyanakkor sokszor fordul elő az «*academia*» és a «*collegium*» elnevezés is. Magyar vonatkozásban erre számos példa van.¹

Az akadémia szó eredetileg az Athén közelében található liget nevéből ered, ahol Akademosz görög hőrosz szobra állt, és ahol Kr. e 387-től Platón tartotta híres filozófiai előadásait. Az elnevezés innen került át az európai tudományosságba, részben felsőbb iskola, részben tudós társaság jelentéssel. A magyar gyakorlatban a pápák által kiadott oklevelekben és a jezsuiták által alapított felsőoktatási intézmények esetében nagyon gyakran használták az akadémia kifejezést.

A kollégium, illetve az angol nyelvű országokban nagyon gyakori „college” kifejezés nem csupán a diákok lakóépületét jelenti, hanem felsőoktatási intézményt is, ahol ugyanúgy oktatás is folyik. Magyarországon a református kollégiumok formájában ismert. A párizsi Collège Sainte-Barbe, amelyet 1460-ban alapított Geoffroy de Normant², vagy a King's College³ Cambridge-ben, amelyet 1441-ben alapított VI. Henrik angol király ezen intézményeknek híres példái.

Végül meg kell említenünk a líceum kifejezést is, amelynek szintén lesznek magyar vonatkozásai. Az Arisztotelész által Kr. e. 335-ben alapított iskolának görög elnevezése Lúkeion volt. A nevét Apollón Lúkeiosz ligetéről kapta, ahol működött. Arisztotelész a hagyomány

¹ Erről írtam: Megjegyzések a 16. századi kolozsvári egyetem/akadémia/kollégium terminológiai kérdéséhez. = A jezsuiták szerepe a kolozsvári felsőoktatásban. Felsőoktatástörténeti tanulmányok 1. (Szerk: Pál József) Szeged, 2023. 11-17. p.

² Jules Quicherat: Histoire de sainte Barbe, Collège, Communauté, Institution. Paris, 1860-1864. I-III

³ Andrew Hunter Blair: The Colleges of Cambridge University. Cambridge, 2012. és A.A. Leigh: King's College, (College Histories: Cambridge) Cambridge, 1899

szerint a ligetben sétálva oktatót és tanítványait peripatetikoszoknak nevezték. Innen származik a peripatetikus oktatás kifejezés.⁴ Ebből alakult a lyceum, magyarul líceum elnevezés, ami általában középiskolát jelent, de a magyar evangélikusok esetében ezt a meghatározást még pontosítanunk kell.

Ha az európai egyetem kritériumai keressük, akkor ezen intézményeknek a következőkkel kellett rendelkezniük a középkorban. 1. Pápai vagy császári alapító, illetve az alapítást megerősítő oklevéllel, amely jogilag egyértelművé tette az intézmény egyetemi mivoltát. 2. A szó korabeli értelmében valamennyi tudományt kellett oktatni, vagyis a teológiát, a jogot, az orvostudományt, valamint az ekkor előkészítő jellegű filozófiát, ami a hét szabad művészetet jelentette, ezért az ezt oktató kart *ars* fakultásnak nevezték. 3. Az egyetemen tudományos fokozatot lehetett szerezni, még hozzá a baccalaureusi, a magisteri és a doctori fokozatokat. 4. Az egyetemek belső autonómiával rendelkeztek, vagyis nem tartoztak sem az uralkodó, sem az az adott egyházi főhatóság, sem az egyetemnek helyet adó város joghatósága alá.

A középkori egyetemeknek két típusa alakult ki. Az egyik a bolognai, de úgy is mondhatnánk, hogy a dél-európai típus, ez az „*universitas magistrorum et scholarium*”, a másik a párizsi, másként a nyugat- és közép-európai típus, az „*universitas scientiarum*”. A bolognai típus a diákok egyeteme volt, amelyben a diákoknak sokkal nagyobb szerepe és önkormányzata volt, mint a párizsiban. A párizsi típus a tudományok egyeteme, amelyben a tanárok vezetése érvényesült. Az egyetem élén a *rector* állt, a fakultások élén a *decanusok* álltak, akiket a tanárok választottak. Itt a hierarchia sokkal erősebb volt, mint a bolognaiban.

A hallgatók *natiokba*, egyetemi nemzetekbe tömörültek, ami egy-egy földrajzi egységet jelentett, nem mai értelemben vett országot. A natiok élén a *procuratorok* álltak (Bolognában *consiglieri*), akiket a natio tagjai választottak. Érdekes, hogy mindenütt más és más a natiok tagolódása, attól függően, hogy az egyetem éppen Európa mely részén volt található.

Bolognában a diákok két nagy csoportot alkottak, az Alpokon túliakat (*universitas ultramontanarum*) és az Alpokon innenieket (*universitas citramontanarum*). Ezekben belül külön voltak natiok, így az ultramontanokon belül magyarok is.

⁴ Pecz Vilmos: Ókori lexikon / Aristoteles címszó Budapest, 1902-1904.

Oxfordban és Cambridge-ben megkülönböztették a délieket (*australes*), vagyis az angolokat, és az északiakat (*boreales*), azaz a skótokat.

Párizsban négy akadémiai nemzet volt, a francia (az Île-de-France vidékéről származók, de ide értették a spanyol, portugál és itáliai régióból jött hallgatókat is), a normann, a picardiai és az angol. Ez utóbbiba számítottak mindenkit, aki külföldről jött, köztük a magyarokat. Ezt később már inkább német nemzetnek nevezték.

A legősibb spanyol egyetemen, Salamancában az Ibériai félsziget nagyobb egységei szerint alakultak a nációk, vagyis kasztíliaiak, extramaduriak, andalúziaiak és portugálok-galíciaiak voltak.

A hozzánk közelebb eső Közép-Európában a Prágai Egyetem akadémiai nemzetei a következők: (*Natio Bohemorum, Bavarorum Saxonum Polonorum*). Itt a magyarok a cseh nemzethez tartoztak, a bajor nemzethez a délnémet területek, a szász nemzethez az északnémet területeken túl a skandinávok és az angolok is.

A Krakói Egyetem négy nemzete a következő volt (*Natio Polonorum, Theutonicorum, Hungarorum, Litvanorum et Ruthenorum*). Vagyis Krakóban a nagyszámú magyar diákoknak önálló nációjuk volt.

A Bécsi Egyetem négy nemzete: (*Natio Austriaca, Rhenana, Hungarica, Saxonica*). A sok magyarországi diáknak itt is önálló nemzete volt, és ebbe tartoztak a csehek és a lengyelek is. Meg kell jegyezni, hogy az erdélyi szászok sehol sem a magyar akadémiai nemzetbe tartoztak, hanem valamelyik németet választották.

Az első német egyetemen, Heidelbergben rajnai, bajor, szász és sváb-alemann akadémiai nemzet volt.

A Lipcsei Egyetemen ismerjük a meissenai nációt (Ez a szűkebben vett szász területet jelenti), a szász nemzetet (Ez a tágabban értett szász nyelvterületet, az északi német részeket jelenti), a bajor nemzetet (A déli német területeket) és a lengyel nemzetet (Kelet-Európát).

Lipcse említésével eljutunk egy újabb fogalomhoz a *migratio* kérdéséhez. A már említett autonómia rendkívül fontos volt az egyetemek számára és ha összeütközésbe kerültek a helyi városi, vagy éppen egyházi hatalommal úgy is dönthettek, hogy helyet változtatnak és más városba költöznek. Ez a migratio joga és erre az európai egyetemtörténetben nem kevés példa is volt.

A Cambridge-i Egyetem úgy jött létre 1209-ben, hogy a tanárok és diákok egy része különböző okokból nem értett egyet az Oxfordi Egyetemen tanító, illetve tanuló társaival és Cambridge-be költözött.

Hasonló eset történt Bolognában, ahol ugyancsak többen másképp értelmezték az akadémia szabadság fogalmát és ezért elköltöztek 1222-ben Padovába, megalapítva ezzel a később nagyhírű egyetemet.

Különösen érdekes a párizsi történet, ahol az egyetem egyre jobban körvonalazódó függetlensége - mind a várostól, mind a helyi egyházi, és az uralkodói hatalomtól - az intézményt az 1220-as években súlyos konfliktusokba kergette. Mindez 1229-ben odáig fajult, hogy a tanárok, azaz a magisterek és diákjaik közös elhatározással elhagyták Párizst, és Orléans-ba költöztek. A radikális elhatározás minden érdekelt felet a helyzet újragondolására kényszerített. Az alig három éve uralkodó Szent XI. Lajos király is felismerte, hogy nem áll érdekében a már Európa-szerte ismert egyetem megszűnése. A két éve uralkodó új pápa IX. Gergely pedig a párizsi püspököt róttá meg azért, hogy nem ismerte fel az egyetem súlyát és jelentőségét, és szűklátókörű intézkedéseivel hozzájárult ahhoz, hogy a beláthatatlan következményekkel fenyegető esemény megtörténhessék. Nem utolsósorban a párizsi polgárság is rádöbbsent arra, hogy saját gazdasági érdekei kerülnek veszélybe, ha a komoly bevételi forrást jelentő universitas a városból elköltözik. Az egyetem tanárainak és diákjainak ezen radikális lépése meghozta eredményét. 1231-ben Szent Lajos király kiadta az egyetem új kiváltságlevelét, amelyben nemcsak megerősítette Fülöp Ágost korábbi intézkedéseit, hanem gyakorlatilag elismerte a pápaság különleges befolyását a párizsi universitas felett. Az egyetem végül visszaköltözött Párizsba.⁵

Érdemes még megemlíteni Lipcse esetét. A Prágai Egyetemen a 15. század elején a huszita mozgalmak kezdetén komoly ellentétek alakultak ki a cseh tanárok és diákok, valamint a nagy számban ott lévő német professzorok és diákok között. 1409-ben a németek egységesen elhagyták Prágát és Lipcsében alapítottak új egyetemet.

Az egyetemi jellegű oktatás kezdetei Európán kívül

A fentiekben végig az európai egyetemtörténetből hoztam példákat és ez azt sugallja, hogy az egyetem egy európai intézmény, amely másutt nem létezett. Ezzel viszont azt állítanánk, hogy a nem európai civilizációkban nem létezett felsőfokú képzés és oktatás. Ez

⁵ Szögi László: A párizsi egyetem és Magyarország = Vigília 2000. 2. sz. 96-104.

természetesen nem igaz, mert valóban nem az európai modellel találkozunk más korai kultúrákban, de a felsőfokú képzés más formáival sokkal korábban, mint Európában. A tudás továbbadása nyilvánvalóan a legősibb időktől fogva szükséges volt, csupán az a kérdés, hogy ez a tevékenység hol és mikor intézményesült.

Antik egyetemek

Az ókori görög városállamokban a már említett platóni akadémia Kr.e. 387-ben szerveződött Athénban, ahol növendékek meglehetősen kötetlen formában hallgattak előadásokat, vitatkoztak egymással, s ismerkedtek meg a kor tudományival a matematikától, a filozófiáig.⁶ Arisztotelész két évtizeden át tanult és tanított Platón akadémiáján és Kr.e. 335-ben átvette annak vezetését megalapítva a már említett Lúkeion-t. Arisztotelész utódja lett Theophrasztosz, aki Kr.e. 322 körül az akadémiát, vagy annak egy részét Egyiptomba, Alexandriába költöztette. Athénban tanult *Basilius Magnus*, magyarul Nagy Szent Vazul, a keleti kereszténység egyik kiemelkedő tanítója és a bazilita rend alapítója.⁷ Az akadémiát, mint pogány tanintézetet végül 529-ben Justinianus császár záratta be, ha Platónról számítjuk, 916 évi működés után.

Ősi, még a kereszténység előtti kor iskolája volt a Numidiában, Észak-Afrikában Madaura városában létrejött akadémia Kr.u. 75-ben. A kor e jelentős iskolájában tanult kezdetben a későbbi Szent Ágoston, aki innen Karthágóba ment jogot és retorikát tanulni, de itt tanult Apuleus a híres római író és filozófus is. Madaura virágkora az első és második századra esett, a Római Birodalom bukása után már nem volt jelentősége.

Rómában Hadrianus császár uralkodásának vége felé 135 körül hozta létre az *Athenaeumot*, amely a már említett görög akadémiákhoz hasonlított és egyetemhez hasonló funkciót látott el.⁸

⁶ Részletesen: Vers Máté: Platón Akadémiája = https://okorportal.hu/wp-content/uploads/2015/04/2013_4_veres.pdf. Letöltés: 2026. április 11.

⁷ Fináczy Ernő: A középkori nevelés története. Budapest, 1926. 23-25.

⁸ William Smith: A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, John Murray, London, 1875.

Bizánc

A Bizánci Birodalom keleti végein, ahol szír kereszténység virágzott Niszibisz városában jött létre 330-340 körül az az akadémia, amelyet Niszibiszi Szent Jakab alapított a mai Törökország és Szíria határán. Miután a perzsák 363 körül elfoglalták Niszibiszt az iskola akkori vezetője Szent Efrém az intézményt Edesszába költöztette. Az un. edesszai iskola nagy hírnévre tett szert a szentírás tanulmányozásában és magyarázatában és olyan közösséget alkotott, amely mintegy előképe a későbbi kolostori iskoláknak.⁹ Az iskola bekapcsolódott a korabeli krisztológiai vitákba és azzal vádolták, hogy a nestorianizmus oldalára állt, így végül 489-ben Zenon császár bezáratta.

A Kelet-Római Birodalom fővárosában, Konstantinápolyban is működött akadémia, s ezt II. Theodosius császár 425-ben egyetemmé fejlesztette. Ebben nagy szerepe lehetett felségének, Athénais Eudokianak, aki egy pogány athéni retorika professzor lánya volt. Az egyetemen görög és latin professzorok egyaránt oktattak.¹⁰ Az egyetem a Magnaura palotában volt és erről kapta nevét is. A kor nagy szakértője, Ostrogorsky szerint bizonytalan, hogy az egyetem folyamatosan fennállt-e 1453-ig. Arról tudunk, hogy III. Mihály császár idején Bardas, aki az állam tényleges irányítója volt, jelentősen fejlesztette az intézményt, kiváló tudósokat hívott meg az egyetemre, így a 850-es évek annak egyik virágkora volt. Ha voltak is átmeneti hanyatlások, valószínűsíthető, hogy a konstantinápolyi egyetem fennmaradt a 15. századig.¹¹

Perzsia

Az edesszai, akadémia tanárai közül sokan Perzsiába menekültek, illetve költöztek, Niszibiszbe. 530-ban azután a Szaszanida uralkodó I. Khosrau (Huszrau) *Gondishapur* városában, a 376-tól létező kolostor körül egy akadémiát alapított, ahová átköltöztek a felosztatott alexandriai iskola tanárai és a szíriai menekültek is. *Gondishapur* a Perzsa birodalom leghíresebb iskolája, egyeteme lett, s ahol nagyon híres volt az orvosi, a matematikai és csillagászati képzés is. Az egyetem a mongolok 1258-as

⁹ Lásd: Gloviczki Zoltán, Zsinka László: *Nevelés és iskola az antik és középkori Európában* (Egyetemi jegyzet PPKE) Budapest, 2014.

¹⁰ Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Osiris Budapest, 2001. 66.

¹¹ Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Osiris Budapest, 2001. 208, 265-266.

betörése után megszűnt. Az irániak ma a világ legrégebbi egyetemeként emlékeznek rá, és hasonló névvel egy modern egyetemet is alapítottak¹²

India kolostoregyetemei

Ázsia jelentős részén, de a Kaukázuson túl is a felsőoktatás az adott területen uralkodó vallás kolostoraihoz kötődött. Természetesen mindenütt, így Indiában is nagyon sok buddhista kolostor volt, de ezek közül kiemelkedett néhány, amelyben az átlagnál sokkal magasabb szintű oktatás folyt és a tanítványok ezreit vonzotta magához.¹³ Az ősi indiai egyetemek számát úgy tűnik igen nehéz meghatározni. A szakirodalomban 4 és 25 között többféle adatot adnak meg. D. G. Apte könyvében mindössze négy egyetemet említ, de az interneten a 25-ös szám is megtalálható.¹⁴

Indiában a *Takhsila (Taxila)* kolostorában kialakult iskolát a világ első egyetemének is nevezik. A helység ma ugyan *Pakisztánhoz* tartozik, de része az ősi indiai felsőoktatásnak. Keletkezése időpontjában is nagyon eltérőek az adatok. Apte Kr.e. 1000-t ad meg, de ez feltehetően a településre utal. Másutt Kr.e. 700 és 500 fordul elő, mindenesetre ez az első olyan buddhista kolostor, ahol magas szintű oktatás folyt. Az intézmény megszűnésére vonatkozólag sem egységesek az adatok. Egyesek szerint a Kr.u. második századig volt jelentősége, míg Apte Kr.u. 500-ig jelzi az egyetem működését. Az egyetemen rendkívül széleskörű oktatás folyt, a védikus kultúra és tudomány mellett jogot, filozófiát, matematikát, orvostudományt és csillagászatot is tanítottak. Az egyetemen a brahmanizmus és a buddhizmus is megfér egymás mellett.

India különösen fontos ősi egyeteme volt *Nálanda* az északkeleti régióban.¹⁵ Ennek működési idejét viszonylag pontosan lehet tudni Kr.u. 425-től, a mohamedán hódításig, 1205-ig folyt benne tanítás. Lényegében akkor keletkezett, amikor *Takhsila* kezdte elveszíteni jelentőségét. A világ

¹² Jondi Shapour University Ahwaz Iran.

¹³ D. G. Apte: *Universities in Ancient India*. Faculty of Education and Psychology, Maharaja Sayajirao University of Baroda. Vadodara, 1961. Az oktatás tartalmára: Mitali Chatterje: *Education in Ancient India (From Literary Sources of the Gupta Age)* 1999.

¹⁴ 25 Ancient Universities of India: The Legacy of Bharat as Vishwa Guru <https://blog.dharmikvibes.com/p/25-ancient-universities-of-india> Letöltés: 2026.április 14.

¹⁵ Ahay K.: *Nalanda. How It Changed the World*. Published by vintage Books, New Delhi, 2025

első bentlakásos egyetemének is nevezik, mint a korabeli Ázsia legfontosabb oktatási központját, amely hatalmas könyvtárral rendelkezett, és ahol óriási számban tanultak diákok. A források szerint Kínából, Japánból, Koreából, Sri Lankából és máshonnan is érkeztek ide hallgatók, annyira híres egyetemnek számított.¹⁶

A harmadik kiemelt jelentőségű egyetem *Vallabhi* volt Nyugat-Indiában. Az 5. században keletkezett és szintén a 12. század végéig működött. A 8. században kezdődő arab támadások miatt ez az intézmény is súlyos károkat szenvedett, de azért tovább működött és a már többször említett tudományok mellet mezőgazdasági ismereteket, sőt a mai értelemben vett közigazgatási ismereteket is oktatott.¹⁷

A negyedik fontos egyetemnek Apte *Vikramashila*-t nevezi, s ezt más források is megerősítik. A Bihar állam területén található *mahāvihára* – így hívták a buddhista kolostoregyetemet – az egyik legelismertebb volt Indiában. A többi intézménnyel való összefüggés itt is megvan. Nálanda 8. századi arab támadásai miatt 790-800 körül alapították és ezt is a mohamedán hódítók pusztították el 1203 körül.

A kelet-indiai részen, Nepál határán található egyetemet a leírások úgy jellemzik, mint ahol több mint száz tanár tanított akár ezer diákat.

Ezen a vidéken több más felsőfokú oktatással foglalkozó kolostort említenek a források, amelyekre csak röviden utalok. *Odantapuri* is buddhista szerzetesi egyetem volt Biharban. 750 körül alapították és 1193-ig állt fenn. Az India déli végén található *Tamil Nadu* államban volt *Kanchipuram* egyeteme, amely a 4. század közepétől és a 10. század közepéig állt fenn. Ugyancsak Dél-Indiában, *Karnátaka* államban volt *Nagavi* egyeteme. Ez rövidebb ideig állt fenn, a 10. század közepétől nagyjából 1250-ig. A híres hindu egyetemek közé számított. Ezekhez viszonylag közel Dél-India keleti partján, *Andhra Prades* államban működött *Pushpagiri* kolostoregyeteme. Ez igen korai, valószínűleg a 3. század közepén alakult, és a 11. századig lehet nyomon követni működését.

Végezetül két olyan egyetemet említek meg, amelyek ma *Bangladeshben* található, de a régi indiai művelődés történetéhez tartoznak. *Somapura* Észak Bangladeshben található. India egyik legnagyobb buddhista *mahāvihára*-ja volt és kereszt alakú építészeti megoldása példa volt a külföld számára is. 840 körül alapították

¹⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Nalanda_mahavihara. Letöltés 2026.április 14.

¹⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Valabhi_University. Letöltés: 2026. április 14.

Bengáliában, de a 11. században leégett és elpusztult. Említsük még meg *Jaggadala* egyetemét ugyancsak Bengáliában, amelyet talán akkor alapítottak, amikor *Somapura* elpusztult. Ez is muszlim betörésig működött, 1207 körül megszűnt.

A régi kínai egyetemi hálózat

A kínai kultúrában a magas szintű tanulásnak évezredek hagyománya van és ha változtatásokkal is, de a 20. század elejéig fennmaradt. Ennek természetesen könyvtári irodalma van¹⁸, de nem feladatunk itt ennek mélyebb elemzése. Az óriási birodalom igazgatásához, művelt, megbízható és szakértő hivatalnoki rétegre volt szükség és ezek kiképzésére, több mint két évezreddel ezelőtt egy jól működő rendszert hoztak létre.

A Han dinasztia korában Kr.e. 124-ben *Császári Akadémiát* alapítottak Kínában, amelynek kimondott célja volt a hivatalnoki réteg kinevelés, az udvar legjobb tudósai által. A kezdeti ötven diák száma hamarosan háromezerre emelkedett és később egy lépcsőzetes vizsga rendszeren keresztül, rendkívül szigorú követelmények teljesítése után lehetett, kisebb, vagy nagyobb hivatalt elnyerni.¹⁹ A kiválasztás éppen a szigorú rendszer miatt biztosította, hogy csak a ténylegesen tehetségesek juthattak pozícióba, de azért a legmagasabb posztok esetében az arisztokrata családokból származóknak előnyük volt. A Keleti Han dinasztia korában (Kr.u. 25-220) már öt fakultása vagy részlege volt a *Császári Akadémiának*, amelyet *Nagy Tanodának* is neveztek és mintegy harmincezer hallgatója volt.²⁰

Megemlíthetjük még az un. *Hanlin Akadémiát*, amelyet a nyolcadik században alapítottak tudományos de adminisztratív intézményként is. Időnként *Irodalmi Akadémiának* is nevezték, s feleadata volt a kínai klasszikus irodalom értelmezése a korábban említett vizsgarendszer számára is. Egyben ide tartozott egy *Fordító Iroda* is, ahol az un. „barbár nyelvekre” és nyelvekről végeztek fordításokat.

A *Császári Akadémián* kívül azonban a Tang dinasztia korában a *shnyuan*-ok is működtek, amelyeket egyszerűen csak akadémiáknak neveztek, s amelyeket nem a városokban, hanem azoktól távol

¹⁸ Magyarul elérhető: Raymond Dawson: *A kínai civilizáció világa*. Ford. Salát Gergely, Antóni Csaba. Budapest: Osiris. 2002.

¹⁹ A vizsgarendszerről részletesen és rendkívül érdekesen ír: Kalmár Éva: A kínai vizsgarendszer = *Educatio* 1995. 3. sz. 501-511.

²⁰ Kalmár i.m. 503.

létesítettek és itt a tudósok nyugodt körülmények között dolgozhattak és taníthattak. A kínai irodalom általában négy nagy akadémiát említ, de említenek hatot és nyolcat is. Mivel a források többsége négyről emlékezik meg, én is ehhez tartom magam.

Kelet-Kínában a *Csianghszi* tartományban található a *Bailudong Akadémia*, amelyet 940 körül alapítottak. Ez volt az ún. neokonfucianizmus egyik vezető intézménye, s az egyik legfontosabb a négy nagy akadémia közül. A források időnként „*Fehér szarvas barlang akadémija*” névvel illetik, mert a legenda szerint egy tudós itt nevelt fel egy fehér szarvast, ami az akadémia szimbóluma lett.

Ugyancsak Kelet-Kínában *Hunan* tartományban volt *Yingtian Akadémia*, amely 950 táján jött létre, az előzőhöz hasonló céllal.

Délkelet Kínában, *Hunan* tartományban volt a 960 körül alapított *Sbigu Akadémia*, amelyet tűzvész miatt többször kellett újjáépíteni, de hírneve végig megmaradt.

Végezetül ugyanezen tartományban létesült 976-ban a *Yuelu Akadémia*, amely a konfucianus tanítás és tanulás egyik legfontosabb központja volt Kínában. Ez az akadémia a 20. század elején modern egyetemmé alakult.

Korea

A koreai felsőoktatás a kínaihoz hasonlóan fejlődött. Viszont itt csak egy régi intézményt említenek a források, a Csoszon dinasztia uralkodásának elején, 1398-ban alapították a *Sungkyunkwan Akadémiát*, a mai Szöul területén. A vallási tanokon kívül a korabeli tudomány minden ágát tanították itt. Itt működött Korea első tudományos könyvtára is. A 19. század legvégén az intézmény modern egyetemmé alakult át.²¹

Japán

Japánban is a zen-buddhista kolostorok voltak a felsőfokú tanulás színterei. Ezekben főleg vallási, filozófiai, irodalmi és művészeti tanulmányokat lehetett folytatni. A japán közigazgatás számára a *sógunátusi iskolák* képezték a hivatalnokokat. A kilencedik században a császári fővárosban (Kiotó) már öt olyan iskola is létezett, amelyet felsőfokúnak tartanak. A 8. században kínai mintára itt is létezett Császári Egyetem, de

²¹Rác Ivett:

https://koreainhungary.blog.hu/2021/05/10/sungkyunkwan_korea_legregebbi_egyet_eme Letöltés: 2026. április 15.

ez nem sokáig játszott komoly szerepet. A középkori Japánban a források tizenegy jelentős oktatási központot, magyarán kolostort sorolnak fel, ahol magas szintű oktatás folyt. Ezek közül négy a buddhizmus különféle csoportjait (szektáit) képviselte, a többség zen-buddhista irányzatú volt. Közülük egyet emelek ki.

Japán legfontosabb középkori egyeteme 1200 és 1600 között az *Ashigaka Gakkó* nevű kolostor volt.²² Az 1603 után kezdődő *Tokugava* korszakban, az akkor Edo-ban (a mai Tokió) működött a *Yusima Seido*, Japán legfontosabb újkori főiskolája.²³ Érdeemes megjegyezni, hogy a japán oktatás rendkívül magas szintű volt, és a 19. század végén az írástudás a japán társadalomban magasabb volt, mint bárhol Európában.²⁴

Néhány más távol-keleti ország egyetemi hagyományairól csak röviden emlékezem meg. Itt már minden esetben a buddhista kolostoriskolák egyike emelkedett olyan szintre, hogy az adott terület főiskolájának számított. **Kambodzsában** a khmer birodalom fővárosában, *Angkorban* működött ilyen intézmény a 9-15. század között. **Burmában (a mai Mianmar)** *Pagan* kolostora volt a középkori oktatás központja. **Ceylonban (a mai Sri Lanka)** több kolostort is megneveznek a források, de közülük a *Ponnarūwa*-i kolostort lehet megemlíteni a középkorból. A mai **Thaiföld (régii Sziám)** híres oktatási központja volt a királyi udvar mellett működő *Ayutthaya* kolostoregyeteme.

A muszlim, arab felsőoktatás

Mivel nem vagyok szakértője a muszlim, arab oktatásügynek, nem kívánok ennek részleteibe belemenni. Magyar nyelven elérhető Kéri Katalin több munkája, amelyekben alaposan tájékoztat a középkori iszlám oktatásügy részleteiről.²⁵ Az iszlám oktatás helyszínei a középkori

²² https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_education_in_Japan Letöltés: 2026.

április 16.

²³ Uo mint előbb, Lásd még: Dore, R. P. "The Legacy of Tokugawa Education," = *Changing Japanese Attitudes toward Modernization* (Ed: Marius B. Jansen,) (Princeton University Press, 1965) 99–131.

²⁴ Uo mint 20. sz jegyzet.

²⁵ Kéri Katalin: Nevelésügy a középkori iszlámban. (Iskolakultúra Könyvek 16. Pécs, 2002. 74-81. és Kéri Katalin: Allah bölcsessége. Bevezetés az iszlám középkori nevelés- és művelődéstörténetébe. Pannónia könyvek. Pécs 2010.

madraszák (medresz) amelyek százsámra voltak találhatóak az iszlám államokban. Minket most csupán annyi érdekel, hogy ezek közül melyek emelkedtek olyan színvonalra, hogy azokat – már persze korabeli értelemben – egyetemnek lehet nevezni.

A korai iszlám időszakában a mai Irak legdélibb részén lévő *Bászra* városában működött az első jelentős arab síita főiskola, amelyben – mint általában - a vallási kérdéseken túl, az iszlám joggal is magas szinten foglalkoztak 710 körül jött létre, majd a 920-as években kezdte elveszteni jelentőségét.

A szeldzsuk szultánok perzsa származású vezére, Nizám al Mulk alapította Bagdadban a már szunnita irányzatú *Nizamiyya* egyetemet 1065-ben. Itt az egyetem szó használata indokolt, hiszen a források a középkori világ „legnagyobb egyetemeként” nevezik meg, ahol a korabeli tudomány minden ágát tanították. Az egyetem az 1258-as mongol betörés során elpusztult. Ugyanitt 1227-ben alapították meg a *Mustansiriyya* nevű másik medreszt, amelyben négy vallásjogi iskola hallgatói tanulhattak.²⁶ 1258-ban ezt is feldúlták. Megemlíthető még *Mószul* főiskolája, amelynek a 12. századtól volt jelentősége

A szeldzsukok hódítása után a mai Irán területén is alakultak iszlám főiskolák. Közülük kiemelkedik *Nisbapur (Neisápur)* medresze a szeldzsuk fővárosban. 1100 körül alakult. A kelet és nyugat határán fekvő intézmény mintegy oda-vissza közvetített a perzsa és a római tudományosság között. Többek között orvosi képzése volt kiemelkedő. 1221-ben a mongolok hódították meg a várost. *Amol (Ámol)* városában ugyanebben az időben szintén működött medresz, amelyben a perzsa elem dominált. *Iszfahán* városában már a 12. század elejétől voltak medreszek, de az iskola fénykora I. Abbasz sah idejére esett (1588-1629), amikor a birodalom fővárosa lett, s főiskoláján a filozófia, a csillagászat, a matematika és a jog oktatásán túl még építészetet is tanítottak.

Timurida főiskolák

A 14. század végén, a 15. század elején Közép-Ázsia legnagyobb birodalmát *Timur Lenk (Tamerlán)* hozta létre, aki az orosz földektől, Anatóliáig és Perzsián át Indiáig hatalmas területet foglalt el, és megalapította a Timuridák hatalmát. Egyik központjában, a mai Üzbegisztánban, *Bokharában (Bubara)* az 1530-as évektől volt a virágkora az ottani szufi iszlám jellegű medresznek, a *Miri Arab*-nak, ami az egyik

²⁶ Kéri im.

fontos felsőoktatási központ volt. Hasonlóan híres volt *Szamarkand*ban Ulugh Beg medresze, amely 1417 körül épült és a közép-ázsiai tudomány egyik legfontosabb központja lett matematikai és csillagászati oktatásával.

A mai Afganisztánban található *Herat* medresze is a Timuridák idején vált fontos felsőoktatási intézménnyé. 1380 körül keletkezett és a 15 században élte virágkorát. *Taskent*ben már később 1570 körül épült fel a sajbánida uralkodó, Dervis Szultán által alapított *Kukeldas* medresz, amely hasonlóan oktatási funkciót is végzett.

Szíría

A korai muszlim időkben *Damaszkusz* kiemelt szerepet játszott a muszlim oktatásban. Felsőfokú képzése 800 körül indult el és főleg a 11-15. században az iszlám egyik legfontosabb oktatási központja volt. Itt nem volt központi „egyetem”, hanem egyes medreszek speciális tudományra koncentráltak. Például a híres *Nuriva* medresz orvosi képzéséről volt nevezetes.²⁷

A muszlim felsőoktatás Észak-Afrikában

A mai Tunisz fővárosában *Tunisz*ban található az *Ez-Zitouna* egyetem, amelyet 737-ben alapítottak az Ommajád dinasztia idején. Ez volt az afrikai arab világ egyik legfontosabb oktatási központja. A kor minden tudományát tanították, hatalmas könyvtárral rendelkezett. Igazi virágkora a 13-16. századra esett, de működése folyamatos volt, annyira, hogy hasonló nevű egyetem ma is működik Tuniszban.

Érdekes vitát jelent a mai arab egyetemi életben, hogy melyik a világ legrégebb folyamatosan működő egyeteme. Mint láttuk a legrégebb címre sokan pályázhatnak, de a folyamatosan működőre csak kevesen. Ezek közül a Marokkóban, Fez városában működő *Al-Karaouine (Al Quaramiyyin)* Egyetem az egyik. A másik, az előbb említett tuniszi. Annyi bizonyos, hogy a 850-es években, az Idriszida dinasztia idején alapították. A 11. századtól már hiteles adatok vannak az itt folyó oktatásra. Az intézmény virágkora itt is a 13-16. századra esik, de a felsőfokú tanítás valóban folyamatos volt, később már inkább az iszlám tudományokra korlátozódva.

Észak-Afrika harmadik, de talán legismertebb ősi egyeteme a *Al-Azhar (Al-Azar)* Kairóban. Azon már nem is csodálkozhatunk, hogy ezt is a világ legrégebb egyetemének nevezik. 975 körül jött létre és esetében

²⁷ Kéri im. 77-79.

sokkal több forrás áll rendelkezésre történetéről és oktatásáról.²⁸ Miután a már említett közép-ázsiai mongol támadások elpusztítottak sok muszlim egyetemi központot, majd a reconquista győzelme után az Ibériai félsziget arab főiskolái (Cordoba 950-től, Granada 1349-től) is megszűntek, az Al-Azar maradt az arab világ tudományos központja. Itt igazán nem tévedünk, ha egyetemnek nevezzük az intézményt, amelynek virágkora szintén a 14-17. századra esik. Egész történelmében csak egyszer zárták be rövid időre, Napóleon egyiptomi hadjárata alatt. Említsük meg, a magyar Goldziher Ignác volt első nem muszlim diákja.

Etiópia

Röviden meg kell emlékeznünk az etiópai kopt kereszténység oktatással foglalkozó kolostorairól is. *Lalibela* kolostor együttese 1000 és 1300 között volt az etióp állam fővárosa. A városban a 12. század folyamán épült fel 11 sziklába vájt kolostortemplom,²⁹ Gebre Meszkel Lalibela császár (szentté avatott uralkodó) idején. Új Jeruzsálemnek is nevezték, mert a muszlim hódítás miatt, mintegy Jeruzsálem helyettesítésére is építettek. E kolostorokban folyt az etióp papság képzése, de a teológia mellett más tudományágakat is oktattak. Természetesen ez sem európai értelemben vett egyetem.

E meglehetősen hosszúra nyúlt ismertetés azonban számunkra nagyon sok tanulsággal szolgál. Hajlamosak vagyunk az egyetem fogalmát az európai universitas-szal azonosítani, s mindazt, ami ennek nem felel meg nem tekintjük egyetemnek. Európai véleményünk szerint minden 1088-ban Bolognában kezdődött. Ha most megnézzük, 1100 előtt hány olyan intézmény működött az ismert világban, Japántól Bizáncig, amelyet a saját kultúrájukban egyetemnek tekintettek, akkor kiderül, hogy legalább 41 ilyen intézmény van és közülük csak kettő, Platón Akadémiája, és Hadrianus Athenaeuma volt Európában. Lehet arról vitatkozni, hogy a felsorolt intézmények mennyire tekinthetők felsőfokúnak, meddig álltak fenn stb., s az is igaz az esetek abszolút többségében egyben vallási intézmények is voltak, de vitathatatlan, hogy a saját kultúrájukban ők képezték saját értelmiségüket. Tartok tőle, hogy

²⁸<https://web.archive.org/web/20040701101509/http://www.frcu.eun.eg/www/universities/html/azhar.html> Letöltés: 2026. április 18.

²⁹ Angeka Gräber: A kővé vált ige: Sziklatemplomok Lalibelában. In: A világ kincsei 1. Az emberiség öröksége. Magyar Könyvklub 2001. 10–11.
Haile, Getachew, *Ethiopian Monasticism* 2012.

a kínaiak, a perzsák, az arabok és mások nem értenek egyet azzal, hogy az egyetem, vagy a felsőoktatás európai találmány, amit ők csak a 19-20. században tudtak átvenni. Úgy vélem ezt nekünk is tudomásul kell venni.

Örményország

Nem szóltunk még egy Európa határán fekvő, keresztény vallású régióról, ahol szintén kolostoregyetemek jelentették a felsőoktatást. Örményországban *Sanahin* kolostora lett 979-ben a püspöki székhely és egyben oktatási központ is, ahol a teológián kívül filozófiát, retorikát, orvostudományt, zenét is tanítottak és hatalmas könyvtárral rendelkezett. Ez tekinthető az első főiskolának Örményországban.

Gladzor kolostorában 1291-től 1340-ig működött egy már valóban egyetemi szinten oktató intézmény.³⁰ Ebben az időben ez volt tudományosság központja. Gladzor lehanyatlása után a szerepét *Tatev* kolostora vette át, ahol 1390 és 1434 között működött egyetem, ugyancsak széles oktatási spektrummal. A Timuridák támadása után ez az egyetem is bezárt.

Georgia

IV. Dávid georgiai király alapította 1106 körül *Gelati* kolostorát, amely a középkorban az ország egyik kiemelkedő oktatási intézménye is volt. A király a források szerint Konstantinápolyból hívott ide tanárokat, akik a vallási tárgyakon túl geometriát, matematikát, csillagászatot, retorikát, filozófiát tanítottak.³¹ Az egyetemet második Athosként is emlegették. 1510-ben török csapatok fosztották ki.

Ezzel egyidőben működött Georgia másik kolostoregyeteme, az *Ikalto* Akadémia, amelynek virágkora a 12-13. századra esik.³² A források szerint a széles spektrumú oktatás keretében még borászatot és fémművességet is tanítottak itt. 1616-ban egy perzsa támadás pusztította el az akadémiát.

A középkori európai egyetemek kora

³⁰ Abrahamian, A. G.: The Place and Foundation Date of the University of Gladzor (on the 700th foundation anniversary of the Gladzor University)]. Patma-Banasirakan Handes (in Armenian) (1). Yerevan: Armenian National Academy of Sciences 1982. 159–176.

³¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Gelati_Monastery Letöltés: 2026.április 21.

³² https://hu.wikipedia.org/wiki/Academy_of_Ikalto Letöltés: 2026. április 21.

Kováts Gergely nézete az, hogy az egyetemek működésének három fázisa van,³³ a középkori egyetemek kora, a nemzeti egyetemek kora és a globális egyetemek kora. Saját véleményem az, hogy inkább öt korszakról beszélhetünk, még hozzá a következőkről:

1. A nem európai típusú egyetemek kora.

(A kezdetektől kb. 1100-ig)

2. A középkori európai egyetemek kora.

(1088-tól kb. 1500-ig)

3. A felekezeti egyetemek kora.

(1500-tól kb. 1773-ig.)

4. Az állami, nemzeti egyetemek kora.

(1773-tól kb. 1933-ig, Kelet-, Közép Európában 1989-ig.)

5. A globális egyetemek kora

(1945-től, Kelet-, Közép Európában 1990-től)

A korszakok határai természetesen nincsenek kőbe vésve, átfedésekkel és régiók szerinti különbségekkel mindig találkozhatunk, de nagy vonalakban ezeket a korszakokat különböztetem meg, amelyekről később még szólni fogok.

Folytassuk tehát a középkori európai egyetemekkel. A középkori egyetemek esetében az egyes univerzitásokkal már csak a legritkább esetben kívánok foglalkozni, részben azért, mert történetük sokkal ismertebbek, mint az előző korszak intézetei, másrészt azért sem, mert itt már csak az egyetemhálózatok jellegzetességeit kívánom vizsgálni.

Ha a mai európai egyetemeket vizsgáljuk tíz olyan intézményt találunk, amely 800 évesnél idősebb. Ezek: Itáliából Bologna, Padova, Nápoly és Modena, Angliából Oxford és Cambridge, Franciaországból Párizs és Montpellier, Spanyolországból Palencia és Salamanca. A 700 évnél idősebbek között 6 francia, 5 itáliai, 1 spanyol és 1 portugál (Coimbra) található.³⁴ A korai középkori egyetemek tehát az egykori Római Birodalom területén alakult új államokban jöttek létre, ahol a katolikus egyháznak, akkor már évszázados hagyományai voltak és a különböző egyházi székhelyeken az egyházi, káptalani és dómiskolákból

³³ Kováts Gergely: Az egyetemek fejlődéstörténete és ennek tanulságai [The history of university development - and lessons to be learned] = Intézményi menedzsment a felsőoktatásban. Corvinus University of Budapest, 2013. 45.

³⁴ Többnek az évszázadok folyamán változott a székhelye, néhány megszűnt, vagy másokkal egyesült, de az első alapítástól számítják fennállásukat.

a jelentősebb településeken fokozatosan létrejöhettek az egyetemek. Fontos volt tehát a meglévő oktatási hagyomány, és a megfelelő méretű és fekvésű város is, amely otthont tudott adni az egyetemnek.

Az első német egyetem (Heidelberg 1386) is délnémet területen jött létre. Közép-Európába a 14. században ért el az egyetemalapítási hullám, időrendben Prága, Krakkó, Bécs és Pécs megalapításával. A lengyel és magyar alapítás nem volt tartós, de Krakkót újra tudták alapítani, míg ez Magyarországon nem sikerült. Minden uralkodónk más városban kezdeményezett alapítást (Zsigmond Óbuda 1395, 1410, Mátyás Pozsony 1465, Buda 1485), de egyik sem bizonyult tartósnak.

Skóciában a 15. század folyamán jöttek létre egyetemek (St. Andrews 1413, Glasgow 1450, Aberdeen 1495), míg Skandináviában a 15. század utolsó harmadában (Uppsala 1477, Koppenhága 1479).

Összegzés a középkori egyetemekről

Ha szűken vett Európát vesszük alapul, akkor azt látjuk, hogy 79 egyetemalapítást számolhatunk össze 1500-ig, amelyből 20 történt Itáliában, 18 francia földön, 13 német földön, 12 spanyol földön, 4 kísérlet Magyarországon, 3 skót, 2 angol, 1-1 portugál, cseh, osztrák, lengyel, svájci, svéd, dán területen. A Leuveni Egyetemet (1425) itt még a németekhez számíthatjuk. Ezek közül az elmúlt évszázadokban 39 átmenetileg, vagy végleg megszűnt, viszont 26 valamilyen formában újjáalakult. A középkori egyetemeket hálózatba kovácsolta az ekkor még egységes katolikus hit, a közös latin oktatási nyelv és a diákok azonos alpműveltsége. Ebben az értelemben ez egy „globális” egyetemi hálózat volt, de a reneszánsz, majd a reformáció megjelenésével felbomlott.

A felekezeti egyetemek kora

A középkori skolasztikus egyetemek a 15. század végére sok helyen válságba kerültek, csökkent hallgatóságuk és a reformáció megindulásával óriási változások kezdődtek. Az egyetemes katolikus egyház részekre bomlott, ami azt is jelentette, hogy a régi egyetemek közül 14 valamelyik új felekezethez csatlakozott. Református jellegű lett Heidelberg és Bazel. Az ehhez hasonló, de szigorúbb presbiteriánus lett St. Andrews, Glasgow és Aberdeen. Luteránus lett Erfurt, Lipcse, Rostock, Greifswald, Tübingen, Uppsala és Koppenhága. Oxford és Cambridge pedig az anglikán egyházat követte.

1500-tól 1773-ig Európában 149 olyan új felsőoktatási intézményt (egyetemet és akadémiai gimnáziumot, kollégiumot és líceumot) ismerünk, amely valamely felekezethez kötődött. Az átalakult régiakkal együtt 219 felekezethez köthető felsőoktatási intézmény működött a korabeli Európában.

Ezek közül 133 volt katolikus, elsősorban az oktatást stratégiai kérdésnek tekintő jezsuita rend jóvoltából. Ezen intézmények jelentős hányada Itáliában, Spanyolországban, kisebb részben Francia-, és Németországban jöttek létre, de az úgynevezett „frontországokban” is, mint, Magyar-, Lengyel-, Cseh-, és Horvátországban, de Portugáliában és Máltán is.

45 intézmény az evangélikus valláshoz kötődött, ezek között volt Wittenberg a kor egyik leghíresebb egyeteme, amely kezdetben még több felekezet növendékeit fogadta, de a 16. század végére az ortodox lutheranizmus központja lett. Ide tartozik 15 akadémiai gimnázium, német és lengyel területeken, amelyek átmenetet képeztek a középiskolák és az egyetemek között. A német államokban 14 új evangélikus karakterű egyetem alakult, némelyek egészen kicsik, mások, mint Jéna, Halle, Königsberg nagyon nagy jelentőségűek.

Református irányzatú volt 30 intézmény Ezek közé tartozott 8 holland akadémia, 4 svájci és 8 magyar kollégium. Érdemes megemlíteni, hogy a 17. században, az 1598-as Nantes-i Ediktum után 5 hugenotta (kálvinista) egyetem, illetve akadémia gimnázium is működhetett Franciaországban (Montauban, Orthez, illetve Sedan, Die, Saumur). Talán érdemes kiemelni Marburg egyetemét, amely 1527-ben elsőként protestáns egyetemenként jött létre és kb. 1605-től lett kifejezetten kálvinista. Az anglikán egyetemekhez csatlakozott 1592-ben a dublini Trinity College.

Az orosz ortodox egyház legkorábbi, de igen híres egyeteme volt 1615-től a kijevi Mohilja Akadémia, amelyhez csatlakozott a két állami egyetemenként létrehozott szentpétervári (1724) és moszkvai (1755) univerzitás, amely részben az ortodox egyházhoz kötődött.

Unitáriusként két intézményt említhetünk meg, a lengyelországi Rakowi Akadémiát (1602-1638), amelyet a rekatolizáció során bezártak és maradt egyetemenként a Kolozsvári Unitárius Kollégium.

Felekezeti egyetemek Európán kívül

A nagy földrajzi felfedezések után megalakultak az első gyarmatok az amerikai kontinensen és Ázsiában. Elsősorban a spanyolok voltak

azok, akik az új területeken a térítést segítő egyetemeket hoztak létre. Az első amerikai egyetem 1538-ban *Santo Domingóban* jött létre, a mai Dominikai Köztársaságban, majd 1551-ben már *Limában* és *Mexikóvárosban* is alakult univerzitás. A jezsuita és a domonkos rend versenyzett egymással az egyetemek alapításában, de a különböző helyi püspökök is hoztak létre királyi engedéllyel egyetemeket. A Fülöp szigeteken az első jezsuita egyetemet 1590-ben nyitották meg, s ezt még négy újabb követte. Hosszú lenne felsorolni a spanyol gyarmati egyetemeket, mindenesetre a 18. század közepéig 25 ilyen intézmény jött létre, valamennyi katolikus jellegű.

A spanyolokkal ellentétben a portugálok nem törekedtek gyarmataikon egyetemek létrehozására, ők a gyarmati értelmiséget is Coimbrában akarták kiképezni. Egy kivétel akadt, az indiai Goában 1691-ben egy orvosi iskolát alapítottak. A Kanadát gyarmatosító franciák 1663-ban alapították meg Qubecben a mai Laval Egyetemet, ami eredetileg katolikus szeminárium volt.

Az eddigiektől eltérően az 1776-ig angol gyarmatokon, a későbbi Egyesült Államokban a vizsgált korszakban 16 magánegyetem jött létre köztük olyanok, mint a Harvard 1636-ban, a Yale 1701-ben, a Pennsylvania 1740-ben, a Princeton 1746-ban, az Augusta Akadémia 1749-ben (Ebből lett a mai Washington and Lee Egyetem), a Columbia 1754-ben, a Brown 1764-ben és a Rutgers 1766-ban. Ezekre az intézményekre nem mondhatjuk, hogy úgy lennének felekezeti, mint a spanyol gyarmatiak esetében, de kezdetben mindegyik kapcsolódott az alapító vagy alapítók protestáns vallásához.

A felekezeti egyetemek korszakának végét 1773-hoz, a jezsuita rend feloszlataához kötöm, ami természetesen csak egy mesterségesen meghúzott határ, hiszen a spanyol gyarmatokon már előbb betiltották a rendet, s később is léteztek, sőt máig léteznek felekezeti egyetemek, de az kétségtelen, hogy a változás nagyjából a 18. század utolsó harmadában kezdődött.

A szakegyetek kialakulása

A 17-18. század új jelensége a szakfőiskolák létrejötte, vagyis olyan felsőoktatási intézményeké, amelyek csak egy meghatározott területen képeztek a szakembereket, vagy éppen művészeket. Kezdetben két területen indult meg a képzés, a képzőművészet és a zene területén. Az alapítók ilyen esetben mindig nagyon változók. A művészeti területen magánszemélyek, vagy éppen az egyház volt a kezdeményező és később

sokszor az állam vette át ezeket az intézményeket. Nincs módomban és nem is áll szándékomban minden alapítást felsorolni, de a 16-17. században legalább tíz fontos képzőművészeti iskola, később akadémia jött létre Európában. Cosimo Medici már 1563-ban rajzakadémiát alapított Firenzében, XIII Gergely pápa művészeti akadémiát 1593-ban Rómában. 1648-ban alakult meg Párizsban az École des Beaux-Arts és 1662-ben az első német akadémia Nürnbergben. A hasonló bécsi akadémia 1692-ben jött létre, ahol nagyon sok magyar művész is tanult.

A 16-18. században hasonlóan legalább tíz zeneiskola, később akadémia alakult. Az egyik leghíresebb az V. Sixtus pápa által létrehozott Accademia di Santa Cecilia 1585-ből. A koraiak Itáliában jöttek létre, de a 18. században megalakultak a német, francia és svéd zeneakadémiák is.

A 18. század első felében alakultak meg előbb az első haditengerészeti, a második felében a katonai és hadmérnöki akadémiák természetesen állami jelleggel.

Az állami, nemzeti egyetemek kora

A 18. század közepére elsősorban Nyugat-Európában, de Közép- és részben Kelet-Európában is napirendre került a feltörekvő polgárság igényei és a feudális abszolutizmus közötti ellentmondás feloldási lehetőségének kérdése. Az erősödő polgárság – természetesen országonként, a történelmi körülményeknek megfelelően más és más mértékben – a felvilágosodás ideológiájának szellemében a feudális előjogokkal szemben az egyén szabadságát, méltóságát, törvény előtti egyenlőségét hirdette. Gazdasági téren – érdekeinek megfelelően – a tőkés fejlődés útjában álló feudális akadályok lebontását követelte, az oktatásügyben pedig az iskolázás és művelődés szabadságát hirdette meg, méghozzá a józan ész, a „ratio”, a hasznosság elvének figyelembevételével. Mint ismeretes, Európa abszolút monarchiái a 18. század közepén megpróbálták államaik berendezését a kor követelményeihez igazítani, méghozzá úgy, hogy az óhatatlanul szükséges változások a rendszer alapvetően feudális jellegét ne érintsék. E sajátos kompromisszum hívta életre a felvilágosult abszolutizmust, amelyben a központosított feudális állam maga számolta fel a tőkés fejlődés néhány akadályát, s elsősorban a gazdaságpolitika terén tett engedelményeket a hatalmat követelő polgárságnak. Ezen a ponton ugyanis bizonyos mértékben találkoztak a polgárság és a feudális állam érdekei, minthogy a tőkés gazdasági fejlődés új állami jövedelemforrásokat is megnyitott.

A felsőoktatás szempontjából igen lényeges kérdés, hogy ez az irányzat addig még nem tapasztalt, különös figyelmet fordított az oktatásügyre. Az iskola többé már nem az egyház érdekszférájába tartozó intézmény volt, hanem az állam politikájának megvalósításában az első, még hozzá rendkívüli fontosságú lépcsőfok lett.

A felvilágosult abszolutizmus oktatáspolitikájának egyik alapelve volt a hasznosság. Ennek megfelelően olyan ismeretek terjesztésére kellett törekedni, amelyeket a polgárok felhasználhatnak az állam szolgálatában. A modernizáló központi hatalomnak érdekében állt a korszerű természettudományos ismeretekkel is rendelkező állampolgárok számának növelése. Ahogy Nagy Frigyes is támogatta Poroszországban a reáliskolák felállítását, majd továbbfejlesztését, úgy hasonló elveket követett a felvilágosult abszolutizmus többi neves képviselője is, így II. Katalin Oroszországban, Mária Terézia és II. József a Habsburg Birodalomban.

A fentiek következtében a 18. században, különösen annak második felében óriási változások következtek be az európai felsőoktatásban. A században legalább 100 új intézményt hoztak létre a kontinensen, de ezek közül csak 19 számítható a szó eredeti értelmében egyetemnek, a többi valamilyen speciális főiskola. Fontos tényező, hogy legalább 20 műszaki és bányászati tanintézet jött létre, megalakultak az új sebészeti vagy orvosi iskolák és akadémiák, amelyek köztük a berlini Charité 1710-ben.³⁵ Ugyancsak létrejöttek az első állatorvosi intézetek, a képzőművészeti és zeneművészeti akadémiák sora és Magyarországon már az első mezőgazdasági tanintézet is.

Hasonlóan fontos adat, hogy a korábban felsorolt egyetemek közül 52 megszűnt a 18. században. Ezek közül 26 francia, 11 spanyol, 6 német, 6 olasz, 1-1 pedig svéd, portugál és lengyel volt. Ennek magyarázata, hogy a francia forradalom egyik első intézkedéseként 1793-ban bezárták az ország összes egyetemét, s helyettük fokozatosan szakfőiskolákat hoztak létre. A korábban kis egyetemekben bővelkedő olasz, spanyol és német területeken pedig részben saját szándékból, később pedig részben francia hatásra megkezdték az egyetemek összevonását, az életképtelenek megszüntetését.

³⁵ Duka-Zólyomi Norbert: Ungarländische Hörer am Berliner Collegium medico-chirurgicum = Medizinische Monatschrift 30. (1976) Heft 1. 28-32., Offner, Robert: Siebenbürgische Studenten am Berliner „Collegium medico-chirurgicum” im 18. Jahrhundert. = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 25. (2002) Heft 2. 165-172.

A hatalmas változások közül kell kiemelni, hogy német földön e században jött létre két olyan egyetem, amely kiemelt hatást Közép-Európára is. E helyen csak arra utalok, hogy a század elején kezdődött a még 1694-ben alapított Hallei Egyetem nagy korszaka, amely a német felvilágosodás és a pietizmus szellemi központja lett.³⁶ Kiemelt jelnetősége volt a század utolsó negyedében az 1737-ben alapított Göttingeni Egyetemnek, hiszen ez az univerzitás lett az új, liberális, a tanszabadságon alapuló későbbi német egyetempolitika mintaintézménye.³⁷

A 19. század első felének változásai

A 19. század az európai felsőoktatás egyik virágkorának számít. Szinte az egész kontinensen sorra alakultak az új egyetemek, vagy szakfőiskolák és mindenütt az volt a cél, hogy az adott ország, vagy birodalom mielőbb felzárkózzon az európai tudományosság élvonalához. 1801 és 1850 között Európában 187 felsőoktatási intézmény alapításáról tudunk.³⁸

Témánk szempontjából döntő a német egyetemi rendszer teljes megváltozása a 19. század elején. A napóleoni háborúk során átmenetileg francia befolyás alá került, szétagolt Németországban az egyetemek számának radikális csökkentésére, majd regionális átrendeződésére került sor. A 18. század végén meglévő 36 egyetemből, ill. akadémiából a fele maradt. A 19. század elején folytatódott az egyetemek területi átszervezése, ami azt jelentette, hogy az aprócska akadémiák vagy megszűntek, vagy beolvadtak egy közeli nagyhírű univerzitásba. Több egyetem székhelyet is változtatott.

Eddig nem esett szó a német egyetempolitika legnagyobb horderejű változásáról. 1810-ben Wilhelm von Humboldt kezdeményezése alapján az éppen legyőzött Poroszországban megalapították az új Berlini Egyetemet, amely rövid idő alatt Közép-Európa vezető univerzitásává

³⁶ Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában. Szeged, 2001.

³⁷ Futaky István: Göttinga. A göttingeni Georg-August-Egyetem magyarországi és erdélyi kapcsolatai a felvilágosodás idején és a reformkor kezdetén. Budapest, 2007. = Felsőoktatástörténeti kiadványok Új sorozat. 7.

³⁸ Több korszak egyetem egyetemalapításaira és egyetempolitikájára használható: Universitäten im östlichen Mitteleuropa. Zwischen Kirche, Staat und Nation – Sozialgeschichtliche und politische Entwicklungen. (Hg: Peter Wörster) Oldenbourg Verlag. München, 2008.

nőtte ki magát.³⁹ A tanszabadság és az új metodika, a szemináriumi rendszer bevezetése, a sok helyről idehívott kitűnő professzori kar Erdélytől Norvégiáig és Oroszországtól Amerikáig tette vonzóvá Berlint, amely a 19. század közepén már egyértelműen Németország első egyetemének számított.⁴⁰

Franciaországban 1793-ban gyakorlatilag az összes régi, középkori vagy újkori alapítású egyetemet bezárták, s speciális szakfőiskolák sorát kezdték megalapítani, mint pl. 1795-ben az École Polytechnique-t, amely az első igazi műegyetem volt Európában. A berlini alapítással csaknem egy időben Napóleon által 1808-ban bevezetett egyetemi reform létrehozta az országosan egységes Université Impériale-t, egy szigorúan centralizált speciális rendszert.⁴¹ Ettől függetlenül megkezdődött olyan speciális főiskolák felállítása – Grande École – amelyek egy-egy szakterületen képeztek speciális szakembereket.

Alapítások a korabeli országok szerint (1801-1850)

Érdeemes megjegyezni, hogy a 18. század elején még létező 35 spanyolországi egyetemből hét már a 18. században, további 15 a 19. század első felében megszűnt, így itt is egy kisebb, de centralizáltabb rendszer alakult ki. A szétagolt Itáliában változatlanul működött mintegy 18 egyetem, s közülük kettő tartozott a Bécsi Kongresszus döntése alapján a Habsburg Birodalomhoz.

A 19. század első felében robbanásszerű fejlődés indult a nagy európai államokban, de már inkább a szakegyetemek tekintetében. Főleg technikai, agrár, orvosi, de a már említett művészeti és zenei főiskolák sora jött létre. Ebben az ipari forradalom lázában égő Britannia vezetett 42 új alapítással. Ezt követte Németország 26 alapítással, majd az Orosz birodalom 23 alapítással. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Oroszország a francia példát követte és sorra hozta létre a legkülönbözőbb

³⁹ Szögi, László: Humboldt-Rezeption in Ungarn. Das System des ungarischen Hochschulenunterrichts in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts = Humboldt International. Der Export des deutschen Universitätsmodells im 19. und 20. Jahrhundert. (Hrsg: Rainer Christoph Schwinges) Basel 2001. 163-178.

⁴⁰ A korszakra az újabb német irodalomból használható: Turner, Steven R: Universitäten.= Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte Bd. III. 1800-1870. München, 1987. 221-249., Student und Hochschule im 19. Jahrhundert. Studien und Materialien. Göttingen 1975.

⁴¹ A téma legjobb magyar nyelvű összefoglalása: Karády Viktor: A francia egyetem Napóleontól Vichyig. Felsőoktatási Kutatóintézet. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest 2005.

szakegyetemeket. Franciaországban a század első felében csak 12 új főiskolát alapítottak, de ennek az volt az oka, hogy még a 18. század második felében jött létre 14 szakfőiskola, köztük 1794-ben az École Polytechnique és 1795-ben az Institut Langues Orientales. Itáliában 7 új szakiskola létesült, a szűkebben vett Ausztriában pedig 5. Az ekkor függetlenné váló Görögország is ekkor állította fel 4 új egyetemét.

II. József idején a Habsburg Birodalomban is az egyetemek centralizációja zajlott le, s csupán négy intézmény viselhette az „universitas” elnevezést, Bécs, Prága, Pest és Lemberg, közülük is kiemelkedve a felszereltségében és ellátottságában kimagasló Bécsi Egyetem.

Némi magyarázatot igényel a brit birodalomban ekkor alapított tanintézetek száma. Anglia konzervativizmusa sokáig nem engedte, hogy Oxford és Cambridge két óriási hírű egyetemének konkurenciája legyen. A 19. század elején azonban ez a helyzet már nem volt tartható és a század első felében már 12 új főiskola vagy egyetem alakult, amelyek teljes jogúvá válása esetenként hosszú folyamat volt, de fokozatosan kiterjedt az ország egész területére. Emellett az ipari forradalom vezető országában érthetően 9 új műszaki főiskola is létrejött 1821 és 1850 között. Ekkoriban jöttek létre az angol, skót és ír zeneakadémiák, valamint egy angol és egy skót képzőművészeti akadémia is.

A század jellegzetessége az ipari forradalom következtében gyorsan fejlődő alkalmazott műszaki tudományok szakembereinek képzése. Nem véletlen, hogy a legtöbb új alapítás műszaki, technikai főiskolák létesítésére irányult. A teljes szerkezetű új egyetemek elsősorban ott jöttek létre, ahol korábban még alig vagy egyáltalán nem voltak univerzitások. Viszont a kor változását is mutatja a 22 új agrárjellegű tanintézet létrehozása, amit a mezőgazdaság és az állattenyésztés szaktudományos jellegének fejlődése igényelt. Érdekes fejlemény, hogy Európa számos állama ekkoriban hozza létre vagy fejleszti zenei és művészeti képzését, hogy utolérje az ilyen akadémiákat már korábban létesített államokat

Összességében elmondható, hogy hathatós állami fellépéssel minden európai állam létrehozta saját nemzeti felsőoktatását.

A nemzeti felsőoktatás kiépülése Európán kívül

Ismert, hogy Afrika és Ázsia nagy része éppen a 18-19. században került gyarmati sorba, viszont Latin-Amerika államai éppen ekkor váltak függetlenné. Egy feltűnő dolgot mégis meg kell jegyeznünk. Indiában az

angol gyarmati korban is fejlődött a felsőoktatás. Csak a 19. század első felében 9 főiskolát alapítottak, s ebből hat volt orvosi jellegű és egy műszaki. Japánban az első új egyetem 1847-ben alakult Kyotóban. A holland birtokú Djakartában 1849-ben jött létre orvosi főiskola. Ausztráliában 1850-ben alakult az első egyetem Sydneyben. Latin Amerikáról elmondhatjuk, hogy a korábbi egyházi egyetemek egy része megszűnt, mások államivá váltak és itt is mindenütt kiépült a nemzeti egyetemi hálózat, viszonylag kevés intézménnyel a 19. század közepéig.

Ennél sokkal összetettebb kérdés Észak-Amerika felsőoktatási hálózata. A Brit birodalomhoz tartozó Kanadában 1850-ig 10 új egyetem jött létre állami kezdeményezésre. Ez nagyjából megfelelt az európai modellnek.

Az Egyesült Államok felsőoktatási rendszere egészen másképp alakult. Korábban említettem, hogy 1776 előtt 16 magánegyetem jött létre a gyarmatokon. A függetlenség kinyilvánítása után 1776 és 1850 között viszont 237 új intézmény alakult. Ez természetesen magyarázatra szorul. Főleg akkor, ha hozzáteszem, hogy 1918 előtt a legtöbb felsőoktatási intézménnyel bíró orosz Cári birodalomban 135 egyetem és főiskola volt. míg az *USA-ban 1918-ig összesen 1315 (!) intézményt alapítottak.*⁴² Először is el kell mondani, hogy az Egyesült Államokban rendkívül nehéz meghatározni, hogy mi számít valódi egyetemnek vagy főiskolának. Két fogalommal találkozunk University és College. Ezek a fogalmak gyakran cserélődnek, azaz egy College sokszor alakul át University-vé. A másik jellegzetesség a magánegyetemek tömeges száma. 1850-ig 55 állami és 197 magán intézetet ismerünk. 1851 és 1918 között 330 állami és 726 magán egyetemről vagy főiskoláról tudunk.

A magán intézeteket személyek, de vallási felekezetek is létesíthetik és fenntarthatják. Az USA-ban nagyon sok felekezet létezik ezért az ilyen főiskolák száma igen nagy. Nyilván nem tökéletes számításaim szerint 1918-ig, legalább 97 intézmény katolikus, 65 metodista, 39 baptista, 37 presbiteriánus, 27 luteránus, 21 Krisztus egyházához tartozó, 5 nazarénus, 2 kvéker felekezethez tartozik, de bizonyos, hogy még több is van. A felsorolt intézmények közül tudjuk, hogy legalább 167 időközben

⁴² Lists of universities and colleges by country ill. Lists of American universities and colleges = https://hu.wikipedia.org/wiki/List_of_universities_and_colleges_by_country ill. Lists of American universities and colleges Letöltés: 2026. április 24

megszűnt, vagy beolvadt egy másikba, de a vizsgált időszakban működött.

Ha megkérdezzük a mesterséges intelligenciát, hogy hány egyetem van az USA-ban azt a választ kapjuk, hogy „*az Amerikai Egyesült Államokban körülbelül 4300 akkreditált felsőoktatási intézmény működik.*” Tökéletesen pontos számot tehát az USA esetében nem lehet megadni, de az bizonyos, hogy ott is kiépült egy speciális nemzeti egyetemhálózat.

Az állami, nemzeti egyetemhálózat fejlődése a 20. század közepéig

Az 1850 utáni egyetemi hálózatokkal már nem kívánok részletesen foglalkozni, de néhány adatot mégis meg kell említenem. 1851 és 1918 között a nagy európai hatalmaknál és a már említett Egyesült Államokban még folytatódott az intézmények számának intenzív növekedése. Ebben az Orosz birodalom járt az élen, 98 új egyetemmel, de inkább szakfőiskolával. Alig maradtak el ettől a britek 77 új intézménnyel. A németek is utol akarták érni Angliát és 36 új felsőoktatási intézményt alapítottak. Ez a három ország közel állt egymáshoz az intézmények számában. Franciaország 31 szakfőiskola alapításával zárkózott fel a vezető hármashoz. A korábban elmaradott Olaszország és Magyarország is teljessé tette felsőoktatási hálózatát 13-13 új intézménnyel. A többi európai országban kisebb mértékű bővülés történt, de volt, ahol csak ekkor alakultak meg az egyetemek, mint Romániában 11, Bulgáriában 6 új intézménnyel.

A tudomány és a felsőoktatás az első világháborúig, sőt talán 1933-ig még Európa centrikus volt, ezen belül a német egyetemek óriási vonzerőt gyakoroltak a világ tudományosságára, és konkurenciát csak néhány angol egyetem jelentett.

Új jelenség volt azonban az ázsiai egyetemhálózat gyors kiépülése. 1851 és 1918 között Kínában 36, Indiában 30, Koreában 19, a Fülöp szigeteken 13, Japánban 6 új egyetem jött létre és ez a tendencia csak folytatódott az első világháború után. Úgy gondolom, hogy a Távol-Kelet mai fejlettségét ezek az események alapozták meg. Ausztráliában 1851 és 1918 között 18, Új-Zélandon 5 új felsőoktatási intézmény alakult.

Amerika esetében az USA-ról már szó volt. Ugyanebben az időben, Kanadában 25 egyetemet alapítottak, Brazíliában ekkor kezdték csak kiépíteni a felsőoktatást 13 új intézménnyel. A többi latin-amerikai országban csak néhány új egyetemet alapítottak, hiszen korábban már létrejöttek saját intézményeik.

Összesítésként mutatok egy táblázatot az általam kiszámolt egyetemalapításokról 1918-ig. A számok tájékoztató jellegűek, mert mint korábban jeleztem pontos adatokat még a mesterséges intelligencia sem tud adni.

Az intézményalapítások korszakokonként

Korszak	Európai	Nem európai USA-val	Nem európai USA nélkül
Kr. előtt	1	2	2
1-1000	1	27	27
1001-1100	2	7	7
1100-1200	7	-	-
1201-1300	11	2	2
1301-1400	26	5	5
1401-1500	38	3	3
Részösszeg	84	46	46
1501-1600	85	9	9
1601-1700	64	2+15=17	15
1701-1800	136	38+12=50	12
1801-1850	187	213+43=256	43
Összesen	556	378	125
1851-1900	248	792+113=905	113
1901-1918	136	266+113=379	113
Összesen	940	1662	351

A második világháború után alaposan megváltozott a helyzet. A világ tudományosságának központja az angolszász államokra, elsősorban az USA-ba került át. A tudomány közös nyelve fokozatosan az angol lett, ami ma már teljesen egyértelmű. Az angol nyelv ma azt a szerepet játssza, mint a középkorban a latin.

A hidegháború alatt a kommunista államok még változatlanul a nemzeti keretek között fejlesztették felsőoktatásukat, de a Szovjetunió bukása után ők is igazodtak a világban meglévő folyamatokhoz.

Ma azt válaszolja a mesterséges intelligencia, hogy „a világon kb. 20-30 ezer felsőoktatási intézmény létezik, és ebből 10-15 ezer sorolható klasszikus

*értelemben vett egyetemnek.*⁴³ Kétségtelenül beléptünk a globális egyetemek korába, ami azt jelenti, hogy a legtehetségesebb diákok, ma már a világ bármely jelentősebb egyetemén tanulhatnak, és a tudósok is, ha méltók rá, bárhol taníthatnak.

Egyetemtörténészként úgy érzem, hogy az évszázados fejlődés után, oda tértünk vissza, ahol az egyetemeket először létrehoztuk. A tudomány egyetemes, nem köthető felekezetekhez, nemzetekhez, államokhoz, hanem az egész emberiségé és továbbadása közös feladatunk.

⁴³ Lekérdezés: 2026. április 25-én.